

INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA KOMPARATIV FRAZELOGIZMLARNING LINGVOMADANIY XUSUSIYATLARI

Qurbonova Dilduzaxon Murodjon qizi

Aniq va ijtimoiy fanlar universiteti, “Xorijiy til va adabiyot (ingliz tili)” mutaxassisligi magistranti

***Annotatsiya:** Ushbu tezisda ingliz va o'zbek tillaridagi komparativ (o'xshatishga asoslangan) frazeologizmlarning lingvomadaniy hamda kognitiv xususiyatlari qiyosiy jihatdan tahlil qilinadi. Ikki farqli madaniyat sohiblarining olamni obrazli idrok etish modellari, xususan, inson xarakteri va psixologik holatini ifodalashdagi etnomadaniy farqlari lisoniy misollar yordamida ochib berilgan.*

***Kalit so'zlar:** komparativ frazeologizmlar, lingvomadaniyatshunoslik, madaniy kod, lisoniy manzara, o'xshatish etalonlari, zoonim, somatizm, adekvat tarjima.*

Zamonaviy jahon tilshunosligida tadqiqotlar markazi tilning struktur sathidan inson omiliga, ya'ni til, tafakkur va madaniyatning o'zaro uzviy aloqadorligini o'rganuvchi antroposentrik paradigmaga ko'chdi. Globallashuv jarayonlari va xalqaro muloqotning kengayishi turli millatlar tafakkuridagi o'ziga xosliklarni, ayniqsa, ularning dunyoni lisoniy idrok etish xaritasini chuqur va qiyosiy tadqiq etishni taqozo qilmoqda. Bu borada ingliz va o'zbek tillaridagi komparativ frazeologizmlarni shunchaki leksik birlik sifatida emas, balki lingvomadaniy va kognitiv qadriyatlar tashuvchisi sifatida chog'ishtirma tahlil qilish g'oyat dolzarb ilmiy muammo hisoblanadi.

Til – madaniyatning eng ishonchli tashuvchisi va uni kelajak avlodlarga yetkazuvchi lisoniy mexanizmdir. Har bir xalqning ko'p asrlik hayotiy tajribasi, e'tiqodi va axloqiy me'yorlari, eng avvalo, uning

frazeologik tizimida “konservalangan” bo‘ladi. Xususan, turg'un o‘xshatishlar asosida shakllangan komparativ frazeologizmlar insoniyatning atrof-olamni idrok etish, voqelikni muqoyasa qilish borasidagi kognitiv tafakkuri turli madaniyatlarda qanday yuzaga chiqishini o‘rganish uchun benazir manbadir.

Komparativ frazeologizmlarning nazariy tabiati ularni tashkil etuvchi uch asosiy tarkibiy element – qiyoslanuvchi obyekt, qiyoslash etaloni (andozasi) va qiyoslash asosi (belgisi) o‘rtasidagi uzviy munosabatlarga tayanadi. Ingliz va o‘zbek tillari kabi genetik va tipologik jihatdan turli oilalarga mansub (analitik va aglyutinativ) tillarda bu qiyoslash qoliplari lisoniy jihatdan farqlansa-da, ularning pragmatik maqsadi – nutqdagi ta'sirchanlikni, intensivlikni va obrazlilikni ta'minlashda mushtarakdir. Biroq, insonning fe'l-atvori, ruhiyati yoki jismoniy holatini tasvirlash uchun tanlanadigan etalonlar mutlaqo milliy-madaniy xarakterga ega bo‘ladi.

Ingliz tili milliy-madaniy manzarasida pragmatizm, shaxsiy erkinlik, aniq mantiqiy analogiya va vazminlik (understatement) qadriyatlari yetakchilik qiladi. Shu sababli, ingliz tilidagi o‘xshatishlarda dengizchilik, ovchilik an'analari yoki yovvoyi tabiatning individual obrazlari faol ishtirok etadi (masalan, *as cool as a cucumber*, *as brave as a lion*). O‘zbek lisoniy manzarasida esa jamoaviylik, sharqona andisha, hayo, mehr-oqibat hamda bevosita qishloq xo‘jaligi tsikliga qattiq bog‘langan etnomadaniy qiyofa o‘zining yorqin ifodasini topgan (masalan, *eshakdek ishlamoq*, *ko‘ngli pok*, *yuzi shuvut bo‘lmoq*). Bu kabi lisoniy va madaniy farqlarni konseptual maydonlar (zoonim, fitonim, somatizm) doirasida chuqur anglash millatlararo muloqot jarayonidagi lakunalarni (madaniy bo‘shliqlarni) bartaraf etishga xizmat qiladi.

Komparativ frazeologizmlarning konseptual maydonini o'rganish, eng avvalo, insonning borliqni lisoniy modellashtirish usullarini ochib beradi. Ushbu birliklar tasodifiy obrazlar yig'indisi emas, balki xalqning asriy hayotiy tajribasi va dunyoqarashi natijasida shakllangan kognitiv tizimdir. Tadqiqot doirasida ushbu tizim uchta asosiy makromaydon — zoonimlar, fitonimlar va somatizmlar kesimida tahlil qilinadi.

Zoonimik makromaydon inson xarakterini hayvonot olami orqali obrazli tasvirlashga xizmat qiladi. Ingliz lisoniy manzarasida zoonimik etalonlar ko'pincha shaxsning individual ustunliklari va kuch-qudratini ulug'lashga yo'naltirilgan bo'ladi. Masalan, ingliz madaniyatida "*as brave as a lion*" (sherdek mard) yoki "*as wise as an owl*" (boyo'g'lidek dono) kabi iboralar shaxsning o'ta yuqori individual imkoniyatlarini modellashtiradi. O'zbek lisoniy manzarasida esa zoonimlar ko'proq mahalliy chorvachilik va qishloq hayoti bilan bog'liq bo'lib, jamoaviylik hamda axloqiy baho yetakchilik qiladi. Masalan, ingliz tilida mehnatsevarlik ramzi asalari (*as busy as a bee*) bo'lsa, o'zbeklarda bu holat ko'pincha og'ir va mashaqqatli mehnatni ifodalovchi eshak (*eshakdek ishlamoq*) obrazi orqali kognitiv idrok etiladi. Bu esa tillararo assotsiativ tafakkurning milliy xususiyatlarga ko'ra farqlanishini isbotlaydi.

Fitonimik va somatik makromaydonlar esa insonning estetik qiyofasi hamda ruhiy-ijtimoiy holatlarini ifodalashda tayanch vazifasini o'taydi. Fitonimlar (o'simliklar olami) orqali inson go'zalligi va nafosati lisoniy voqelantiriladi. O'zbek tilida qomatning to'g'riligi sarv daraxtiga (*sarvdek qomat*), yuzning qizilligi va shirinligi olmaga (*olmadek yuz*) nisbatlanishi milliy estetik ideallarning in'ikosidir. Somatizmlar (tana a'zolari) esa barcha tillarda antropotsentrik paradigmaning markaziy o'qi sanaladi. O'zbek tilida "yuz" va "ko'z" somatizmlari shunchaki a'zo

emas, balki or-nomus, andisha va vijdon ramzi sifatida (masalan, *yuzi shuvut bo'lmoq*) yuksak pragmatik yuk tashiydi. Ingliz tilida esa somatik birliklarda ko'proq mantiqiy-jismoniy holat (*as hard as nails*) yetakchilik qiladi.

Ushbu madaniy kodlarni tarjima qilishda pragmatik adekvatlik muammosi yuzaga keladi. Bir tildagi madaniy etalon ikkinchi tilda mavjud bo'lmaganda (lakuna), tarjimondan madaniy sezgirlik talab etiladi. Masalan, inglizcha "*as fit as a fiddle*" (skripkadek sog'lom) iborasini o'zbek tiliga o'girishda etalonni butunlay almashtirib, "*otdek sog'lom*" shaklida pragmatik adaptatsiya qilish eng to'g'ri yechimdir. Shuningdek, "*as poor as a church mouse*" (cherkov sichqonidek kambag'al) kabi diniy konseptli iboralarni o'zbekona "*it yotish, mirza turish*" kabi milliy muqobillar bilan o'girish matnning emotsional ta'sir kuchini saqlab qolishga xizmat qiladi.

Tadqiqotning ushbu bosqichida ingliz va o'zbek tillaridagi komparativ frazeologizmlarning lisoniy-struktur qonuniyatlari hamda ularning tildagi "intensivlik" (jadallik) kategoriyasini ifodalashdagi o'рни tahlil qilinadi. Ingliz va o'zbek tillari genetik hamda tipologik jihatdan turlicha oilalarga mansubligi sababli, qiyoslash mexanizmi har bir tilda o'ziga xos grammatik qoliplar asosida voqelanadi.

Lisoniy-struktur qiyosiy tahlil:

Ingliz tili: Flektiv-analitik tabiatga ega bo'lgan ingliz tilida turg'un o'xshatishlar asosan maxsus predloglar va bog'lovchilar yordamida shakllanadi. Eng sermahsul sintaktik modellar sifatida "as + Sifat + as + Ot" (masalan, *as white as snow*) hamda "Fe'l + like + Ot" (masalan, *to sleep like a log*) qoliplari ajralib turadi. Bu tilda qiyoslash vositalari (as, like) tahliliy (analitik) yo'l bilan so'zlarning o'zaro birikuvini ta'minlaydi.

O'zbek tili: Aglyutinatív xarakterga ega bo'lgan o'zbek tilida komparativ qurilmalar asosan affiksatsiya (qo'shimchalar) va qisman analitik vositalar orqali hosil bo'ladi. Bunda “-dek/-day”, “-larcha” kabi affikslar yoki “kabi”, “singari”, “misoli”, “go'yoki” kabi ko'makchi so'zlar yetakchi rol o'ynaydi. O'zbek tilidagi “Ot + -dek/-day + Sifat/Fe'l” qolipi inglizcha analitik modellarga muqobil ravishda o'ta tejamkor va ta'sirchan strukturani yuzaga keltiradi.

Intensivlik va obrazlilik kategoriyasi: Komparativ frazeologizmlar tildagi intensivlik kategoriyasini yuzaga chiqaruvchi asosiy lisoniy vositalar sanaladi. Intensivlik deganda belgi yoki harakatning semantik mohiyatini kuchaytirish, uning sifat darajasini me'yordan yuqori (yoki past) qilib ko'rsatish tushuniladi.

Ushbu birliklar shunchaki sifatni atamaydi, balki uning eng yuqori nuqtasini — “magn” funksiyasini milliy etalonlar orqali namoyon etadi.

KFBlar (Komparativ frazeologik birliklar) alohida ekspressiv xususiyatga ega bo'lib, ular gap tarkibida atributiv (aniqlovchi) va adverbial (hol) vazifalarini yaxlit semantik blok sifatida bajaradi.

Har ikki tilda ham komparativ frazeologizmlar leksik jihatdan bo'linmaydigan, turg'un birikmalar hisoblanadi. Ularning tarkibidagi biror-bir leksik komponentni o'zgartirish yoki olib tashlash iboraning parchalanishiga va uning majoziy ma'nosining yo'qolishiga sabab bo'ladi. Masalan, ingliz tilidagi “*as brave as a lion*” iborasida “lion” (sher) komponenti jasorat etaloni sifatida qat'iylashgan bo'lib, uning o'rnini boshqa zoonim bilan ixtiyoriy almashtirib bo'lmaydi. Xuddi shunday, o'zbek tilidagi “*ko'mirdek qora*” iborasida ham qora rangning eng yuqori darajasi aynan “ko'mir” etaloni orqali kognitiv modellashtirilgan.

Xulosa qilib aytganda, ingliz va o'zbek tillaridagi qiyosiy iboralarning tashqi grammatik qobig'i (analitik va sintetik) farqlansa-da,

ularning ichki kognitiv maqsadi — voqelikni obrazli oʻxshatishlar orqali maksimal darajada ta'sirchan ifodalashda mushtaraklikni namoyon etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar roʻyxati:

1. Abdullayeva Z.F. Emotional-exclamatory sentences in English and Uzbek languages. Magistrlik dissertatsiyasi annotatsiyasi. – Toshkent: OʻzMU, 2024. – 3 b.
2. Baxronova D.K. Olam manzarasining milliy-madaniy va lingvokognitiv kategoriyalanishi. Filologiya fanlari doktori (DSc) dissertatsiyasi. – Toshkent: OʻzDJTU, 2021. – 260 b.
3. Dushayeva U.Y. Ispan tilida komparativ frazeologizmlarning struktur-semantik va funksional xususiyatlari. Falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi. – Toshkent: OʻzDJTU, 2024. – 140 b.
4. Joʻrayev N. Tarjimada ekvivalentlik va adekvatlik masalalari. // Oʻzbek tili va adabiyoti jurnali. – Toshkent, 2019. – № 4. – 55-58 b.
5. Mahmudov N., Xudoyberganova D. Oʻzbek tilining oʻxshatishlar izohli lugʻati. – Toshkent: Ma'naviyat, 2013. – 320 b.
6. Mamatov A.E. Oʻzbek tili frazeologizmlarining shakllanishi masalalari. // Filologiya masalalari jurnali. – Toshkent: Fan, 2000. – № 4. – 12-18 b.
7. Maslova V.A. Lingvokulturologiya. Oʻquv qoʻllanma. – Toshkent: Akademiya, 2001. – 208 b.
8. Qurbonova D. Linguistic and cultural characteristics of comparative phraseologisms in English and Uzbek. // “Tilshunoslik masalalari - yosh tadqiqotchilar nigohida” talabalar ilmiy konferensiyasi materiallari toʻplami. – Toshkent: OʻzDJTU, 2025. – 784-788 b.
9. Panferova, I., & Nabiulina, L. (2025, May). The Implementation of the Digital Multimedia in the Educational Process: Possibilities and

- Risks. In 2025 5th International Conference on Artificial Intelligence and Education (ICAIE) (pp. 823-829). IEEE.
10. Набиуллина, Л., & Курбанова, Г. (2024). Актуальность вопросов формирования аналитических компетенций у педагогов. *Problems and solutions of scientific and innovative research*, 1(8), 110-115.
 11. Nabiullina, L. M., & Akbarova, M. S. Q. (2024). Innovative Technologies as a Tool for Managing Preschool Educational Organizations. *American Journal of Education and Evaluation Studies*, 1(9), 232-236.
 12. Dilbar, U. (2022). A study of modern methods of teaching English. *Academicia: An International Multidisciplinary Research Journal*, 12(2), 258-260.
 13. Кенжебаева, Г. М., & Уразбаева, Д. (2017). Возможности технологий запоминания в обучении иностранному языку. In *Педагогические знания в системе высшей школы* (pp. 61-64).
 14. Бабажанова, К. И., & Уразбаева, Д. Т. Роль использования загадок в обучении английскому языку. *Каракалпакского государственного университета им. Бердаха*, 48.
 15. Urazbaeva, D. (2020). The importance of improving online readiness skills in teaching English as a foreign language. *East European Scientific Journal*, 7(12 (64)), 28-31.
 16. Mexrojevna, D. S. (2026). The Concept of the Heart in Spanish Prose: Cognitive and Cultural Perspectives. *New approaches in education: pedagogy, innovation, and development*, 2(2), 66-67.
 17. Djalilova, S. (2025, November). Somatisms in the Spanish language: linguocultural and semantic features. In *Scientific practical conference* (Vol. 1, No. 1, pp. 340-343).

18. Shamahmudova, A., & Djalilova, S. (2024). Retracted: Discourse strategies of ecology and environment. In BIO Web of Conferences (Vol. 84, p. 04025). EDP Sciences.